

Videnskab som moral – forklaring ud fra ondskab

Oplæg til en faglig diskussion foranlediget af Bent Jensens *Gulag og Glemmel. Ruslands tragedie og Vestens hukommelsestab i det 20. århundrede (2002)*

Af Curt Sørensen

Samfundsvidenskab og historievidenskab er politik og ideologi hele tiden højst nærværende. Eksterne hensyn, skiftende politiske magtforhold og ideologiske konjunkturer har ofte infiltreret det, der skulle være arenaen for den frie, kritiske tanke og den autonome forskning. Men bevægelsen har også ofte været modsatrettet: Samfundsvidenskabernes og historievidenskabens udvikling rummer talrige eksempler på forsøg på i videnskabens navn at påvirke det omgivende samfund.

Dette dobbelte forhold har ofte været ødelæggende for forskningen. Det har i mange tilfælde påvirket problemformuleringer, teori-generering og resultater, så hele forskningsprocesser er blevet skævdrejet derved. For at undgå skævvridninger af forskningen har der dog også igen og igen internt i de videnskabelige samfund – og i en inspiration, der går helt tilbage til Max Weber og David Hume – været gjort forsøg på netop at fastholde og respektere et skel mellem videnskab og politik, og mellem kausalteori og normative udsagn.

Samtidig har forskere ud fra deres egne erfaringer og under inspiration af videnskabsteoretikere som Karl Popper, Thomas Kuhn, Imre Lakatos og Paul Feyerabend fremhævet værdien af

netop pluralisme og meningsbrydning: Internt i de videnskabelige samfund er den vedvarende konfrontation mellem forskellige tilgange, teorier, opfattelser og forskningsresultater simpelthen helt central i den videnskabelige proces. Uenighed og strid, meningsforskelle, er ikke en ulykke, men tværtimod et vigtigt led i de pågældende videnskabers og de enkelte forskningsprogrammets udvikling.

Også denne grundnorm og praksis er imidlertid truet. Truslen mod den nødvendige videnskabelige pluralisme kommer vedvarende udefra, fra politikere, ideologer og mediefolk, som ønsker stadig øget opbakning om i forvejen dominerende holdninger og opfattelser samt stiller krav om erhvervsorientering og umiddelbare nytresultater. Det er et pres, der er blevet stærkt øget gennem de senere år.

Men truslen mod den videnskabelige pluralisme kommer sandelig også indefra, nemlig fra forskere, som ikke accepterer en fortløbende meningsbrydning, idet de opfatter deres egen teori og tilgang som værende ufejlbarlig, eller fra forskere, som sætter ideologiske budskaber højere end videnskabelighed og faglige normer.

De angivne problemstillinger har endelig også noget at gøre med spørgsmålet om forholdet mellem teori og data. Dette forhold er som bekendt yderst kompliceret inden for samfundsvidenskaber og humaniora. Men hvis man ikke i det mindste her forsøger vedvarende at etablere en forbindelse mellem de teorier, som man fremfører, og data, så ender man i den rene spekulation, en spekulation, der ofte vil have en bestemt politisk-ideologisk slagside.

For at sikre videnskabens autonomi, forskningens optimale forløb samt den vitale fortløbende konfrontation mellem teorier, opfattelser og tilgange har man da også i de videnskabelige samfund i tidens løb udviklet en række grundnormer, regler for, hvad der er og hvad der ikke er god videnskab.

I samfundsvidenskaberne og historievitenskaben kan man mere præcist anføre følgende grundnormer: 1) der må hos den pågældende forsker være i hvert fald elementer af kritisk selvrefleksion, ingen er ufejlbarlig 2) den pågældende forsker må seriøst forholde sig til modstående teorier og opfattelser, 3) der må være et dynamisk forhold mellem teori og empiri, data må ikke blot være illustrationer til en a priori udtænkt teori, en teori, som man så i øvrigt ikke så meget som prøver på at teste, 4) man må ikke fremme en ensidighed gennem selektivitet, samt herunder forsøge at afskærme sin teori mod kritik og 5) man må ikke sammenblende videnskabelige påstande og politisk-ideologiske påstande.

Bent Jensens bog "Gulag og Glemsel. Ruslands Tragedie og Vestens hukommelsestab i det 20. århundrede", København 2002, blev, da den udkom, helt ovenud rost i medierne, men er mig bekendt endnu ikke blevet vurderet og diskuteret i faglige sammenhænge (se dog Morten Things anmeldelse i Arbejderhistorie). Det er en skam, for hele bogens tilgang og argumentationsmåde rejser med stor styrke netop de oven angivne problemstillinger og spørgsmål. Det er derfor vigtigt, at man omsider i faglige kredse forholder sig til dette værk og dermed til de nævnte problemer.

Interessant nok kommer Bent Jensen selv eksplicit ind på en vigtig del af det omtalte problemkompleks, idet han indledningsvis erklærer: "Der er efter min mening intet nødvendigt spændings- eller modsætningsforhold mellem moral og historiskeskivning. De to kan derimod på frugtbar vis supplere hinanden" (BJ, s. 16). Bent Jensen har ret i, at forskere udmærket både kan forske og fordømme begivenheder og personer, og stalinismen fortjener al mulig fordømmelse. Men han glemmer, at forskeren samtidig må holde videnskab og moral adskilt. I hans værk er der sket en stærk sammenblanding. Bent Jensen synes selv at mene, at dette har været frugtbart for hans forskning. Det er omvendt min påstand, at moraliseringen i værket har taget overhånd og forvredet historievitenskaben, således at Bent Jensen har bragt sig i et anspændt forhold til de oven angivne grundnormer for videnskabelig virksomhed. Det skal jeg i det følgende begrunde nærmere.

Bogen er ud over en indledning og en afslutning struktureret i 12 kapitler, hvoraf de ni er en fremstilling af Sovjetunionens udvikling, de to (kapitlerne 10 og 11) rummer en kritik af det, Bent Jensen kalder "løgn og glemsel" omkring Stalinismens forbrudelser, mens det sidste (kapitel 12) formidler Bent Jensens version af totalitarismeteorien, idet han her hævder, at der er et grundlæggende slægtskab mellem kommunismen og fascismen.

Bent Jensens fremstilling af den russiske revolution, borgerkrigen og den efterfølgende udvikling hviler på en række grundteser. I sin forklaring på den russiske udvikling fokuserer

han helt på Lenin og bolsjevikkerne, specielt deres ideologi: I 1917 blev Rusland, som ifølge Bent Jensen ellers var inde i en lovende udvikling, "erobret af en fanatisk bevægelse", der ønskede at virkeliggøre "en totalitær ideologi" (s. 12, 252). "Bolsjevikernes verdens- og samfundsopfattelse ('ideologi') var udgangspunktet for alle de rædsler, der fulgte", en ideologi, som igen bundes i Marx' teorier (s. 14, 40ff, 409ff).

Bent Jensens eneste argument for påstanden om en direkte kontinuitet mellem Marx og bolsjevismens faktiske styre i Rusland er ét enkelt "citat" fra Det kommunistiske Manifest. Bent Jensen citerer ikke Marx direkte (det gør han i øvrigt ingen steder i fremstillingen), men indirekte gennem en uangiven kilde (s. 40). Citatet er helt løsrevet fra den tekstmæssige og tidsmæssige sammenhæng, og generelt ignorerer Bent Jensen Marx' kritik af netop stat og statsejendom i et livslangt forløb fra "Kritik des Hegelschen Staatsrechts" i 1843 til "Der Bürgerkrieg in Frankreich" i 1871. Men selv om Bent Jensen havde haft ret i sin Marx-tolkning (hvad han ikke har), så ville der derfra være lang vej til at sandsynliggøre, at noget, som Marx skrev i 1848, skulle være forklaringen på Ruslands udvikling i det 20. århundrede.

Bent Jensens hovedtese om en ond ideologi som årsag til revolutionen og hele den efterfølgende udvikling er suppleret med tre videre teser. For det første tesen om, at Rusland, "hvis Rusland ikke var blevet voldført af bolsjevikkerne ...", ville have udviklet sig "på en naturlig måde" (s. 79-80). For det andet tesen om, at sociale processer var underordnede ikke blot i revolutionen

nen, men også i hele det efterfølgende forløb: "Det var ikke 'sociale processer', der bestemte udviklingen, men regimets beslutninger, der blev drevet nådesløst igennem ved hjælp af terror" (s. 405). Og endelig, kontinuitets-tesen, påstanden om, at der går en lige, ubrudt linje fra Lenin frem til Stalin (se f.eks. s. 251-52, men i øvrigt som en gennemgående linje i hele bogens argumentation). Bent Jensen har med disse teser tilkendegivet en langt mere vidtgående ambition end den, der kommer til udtryk i hans indledende erklæring om, at han ikke har haft til hensigt at skrive "en bred Ruslandshistorie" (s. 12). Det er muligt, men Bent Jensen tilkendegiver med sine teser faktisk også, at han kan levere forklaringen på revolutionen, borgerkrigen og den efterfølgende udvikling.

Ingen af Bent Jensens hovedteser og grundpåstande bliver argumenteret igennem, skønt de alle er stærkt omdiskuterede blandt forskere. Bent Jensen nævner lige akkurat, at der findes andre overordnede opfattelser og tilgange (s. 43), men går ikke ind i en diskussion med disse. Han følger her ensidigt Richard Pipes og Vladimir Brovkin (Pipes, 1990, Brovkin 1994), hvis synspunkter og fremstillinger han generelt tilslutter sig, dog med en særlig accentuering af tesen om marxismen som den skæbnesvangre ideologi. Man savner unægtelig en indledende teoretisk argumentation for problemstillinger og tilgang, herunder en seriøs afgrænsning i forhold til andre tilgange og problemformuleringer.

Bent Jensen gør heller ikke meget ud af de historisk strukturelle forudsætninger for revolutionen. Kapitel 3 om Rusland før

1917 fylder kun 12 sider med 4 noteangivelser. Bent Jensen ignorerer den omfattende forskning på feltet samt centrale værker på området (Gatrell 1986, von Laue 1963, Manning 1982, McDaniel 1988, Rogger 1983, Shanin 1985-86 o.m.a.). Han skøjter hen over problemerne og ignorerer alle centrale diskussioner blandt forskere på feltet. Til gengæld er han meget skråsikker i sit grundpostulat: hvis ikke bolsjevikkerne havde tiltaget sig magten i 1917, ville Rusland have gennemgået en "naturlig udvikling", som han udtrykker det.

Bent Jensen har ret i (hvilket de færreste forskere i øvrigt vil bestride), at Rusland fra især 1890'erne og igen fra 1909 gennemgik en stærk industrialiseringsproces med imponerende vækstrater. Men industrien var som øer i et hav af primitivt jordbrug, og opgør vi BNP pr. indbygger, må man konstatere, at Rusland havde svært ved at hamle op med de omgivende stormagter. I 1914 var Ruslands BNP pr. indbygger (opgjort i US-dollars) på 41, medens Østrig-Ungarns lå på 57, Italiens på 108, Frankrigs på 153, Tysklands på 184 og Storbritanniens på 244 (Paul Kennedy, 1989, s. 243). Rusland var klart den mest tilbagestående af de europæiske stormagter.

Internt i Rusland havde den hastige industrialiseringsproces skabt nye konfliktdimensioner, som overlagrede og forstærkede de gamle. Kombinationen af opkobede interne konflikter og nederlag i krig og deraf følgende opløsning og revolter i bunden af samfundet frembragte sammenbruddene i 1905 og igen i forstærket form i februar og oktober 1917. Bent Jensen nævner industrialiseringen, men ikke

problemerne. 1905-revolutionen omtales slet ikke. Der var andre problemer, som Bent Jensen heller ikke kommer ind på, såsom en stærkt voksende gældsbyrde, udsigten på længere sigt til et forringet bytteforhold, udsigten til voksende problemer med stats- og nationsbygningen, det vedvarende problem med bare at holde sig på omgangshøjde med de omgivende stormagter, overbefolkningsproblemet, forholdet mellem udviklingen i industri-sektoren og agrarsektoren, delta-gelseskrisen osv. Man kan ikke bare tage nogle væksttal fra den russiske industrialiserings bedste perioder og fremskrive dem, idet man i øvrigt ignorerer samtlige andre problemer. Men det er faktisk det, Bent Jensen gør.

Bent Jensen bemærker lige akkurat i forbifarten, at der var en 1. verdenskrig, og at Rusland led nederlag, men går ikke ind i en nærmere analyse heraf. Hans fokus er hele tiden på bolsjevikernes angivelige manipulation (s. 62, 73, 77). Bent Jensen hævder dog ikke ligefrem, at Lenin og bolsjevikkerne bevidst planlagde og udløste verdenskrigen. Det ville ellers have været i bogens ånd.

Revolutionerne i 1917 var ikke uundgåelige, således som det blev postuleret i sovjethistorie-skrivningen, men det før-revolutionære Rusland var dog på den anden side præget af store problemer og spændinger og var ikke bare et samfund i problemløs fremgang. Revolutionerne i 1917 havde en række strukturelle forudsætninger i hele den forudgående periodes udvikling, og aktørernes valg og handlinger udfoldede sig inden for rammerne af disse historisk-strukturelle forudsætninger og betingelser. Bent Jensen har imidlertid slet

ikke brug for at studere disse forudsætninger og betingelser, fordi han opererer med sin hovedtese om ondskabens pludselige nedslag i et ellers problemløst samfund, som simpelthen forklaringen på revolutionen og hele det efterfølgende forløb.

Men som den amerikanske revolutionsforsker Theda Skocpol har påpeget: Man laver ikke bare en revolution. Ingen revolution er nogensinde bare blevet forbedret og gennemført af en lille revolutionær elite, og resultaterne har altid været helt anderledes end forudset af de samtidige aktører. Revolutioner er i det hele taget komplekse fænomener, hvor historisk strukturelle forhold er afgørende for de gamle regimers sammenbrud, de efterfølgende udviklingsforløb samt udviklingen af nye regimeformer (Skocpol 1979, s. 17 ff). Men for Bent Jensen er den russiske revolution tværtimod en ganske enkel proces og forklaringen tilsvarende simpel: Revolutionen blev lavet af Lenin og bolsjevikkerne.

Den overordnede tese om ondskabens pludselige indtræden i den russiske historie er også styrende for hans videre fremstilling af selve revolutionsforløbet i 1917. Der er her ikke tale om en tese, der bliver testet i en konfrontation med data, ej heller prøves dens bærekraft i en diskussion med andre teorier og tilgange. Bent Jensens fremstilling, der overvejende bygger på Richard Pipes' problematiske fremstilling (se kritikken hos Kenez 1991 og 1995 samt Steve Smith 1990), ignorerer tværtimod – bortset fra nogle skældsord s. 81-82 – de sidste 30 års forskning på feltet. Ude i den store verden er udforskningen af den russiske revolution omfat-

tende og alsidig, rummende mange forskellige tilgange (se oversigter over forskning og retninger hos Acton 1990, Acton, Cherniav & Rosenberg 1997 samt Åsmund Egge 2001). Det får man imidlertid ikke noget som helst indtryk af ved at læse Bent Jensen.

Den russiske revolutionsproces var ikke bare et spil mellem centralt placerede aktører på topplan, en kamp mellem de gode og de onde, som Pipes og Bent Jensen vil have os til at tro. Store befolkningmasser var i bevægelse. En hel generation af vestlige, ikke mindst amerikanske, historikere har her afdækket de spontane radikaliseringsprocesser i bunden af det russisk samfund: Orlando Figes' og Graeme Gills analyser af bevægelsen blandt bønderne, Allan Wildmanns massive studie af opløsningen i hæren, David Mandels, S.A. Smiths og Diana Koenkers forskning i radikaliseringen blandt arbejderne osv. har overbevisende dokumenteret de massive bevægelser på masseaktørplanet (Figes 1989. Gill 1979. Wildman 1980 og 1987. Mandel 1983 og 1984. Smith 1983. Koenker 1981).

Bent Jensen og Pipes overser disse spontane processer i bunden af det russiske samfund, idet de fortier vigtige forskningsresultater. Bent Jensen indrømmer ganske vist et enkelt sted (s. 35-36), at der faktisk var spontane aktioner i gang i bunden af det russiske samfund, men haster så videre med sin manipulationste-se (se f.eks. s. 36, 52, 79). Bent Jensen og Pipes er her på linje med såvel sovjethistorieskrivningen som den tidligere så dominerende vestlige totalitarismeteoretiske tilgang. Fælles er opfattelsen af almindelige soldater,

bønder og arbejdere som viljeløse marionetter uden evne til selvstændig tænken og handlen, et rent manipulérbart materiale, der hele tiden blev mobiliseret og organiseret ovenfra.

Bent Jensens fremstilling af revolutionerne i 1917 hviler ikke blot på et uhyre snævert grundlag, den lader også vigtige problemstillinger og begivenheder ligge. Hele udviklingen fra februar til oktober behandles i det hele taget på blot 3 sider (s. 35-37). Kerenskis politik omtales slet ikke, ej heller general Brusilovs sommeroffensiv i juni-juli, hvis sammenbrud var helt afgørende for den videre udvikling. Vi får intet at vide om den fremadskridende polarisering i samfund og politik, udviklingen i styrkeforholdet mellem partierne indbyrdes, kampen mellem forskellige retninger i bolsjevikpartiet og spændingen her mellem ledelse og basis, udviklingen i det Socialrevolutionære Parti, Kadetpartiets højredrejning, Kornilovs kupforsøg, statskonferencen i august osv., osv. Alt, hvad der kunne tænkes at sætte spørgsmålstegn ved eller bare modificere og nuancere Bent Jensens hovedtese, er barberet væk fra historien.

Bent Jensen overtager også sovjethistorieskrivningens og totalitarismeteorierens forestilling om bolsjevikpartiet i 1917 som et lille fastømt og veldisciplineret parti udformet efter Lenins partimodel fra 1902. Men bolsjevikpartiet anno 1917 var, som dokumenteret af forskere som Robert Service og Alexander Rabinowitch, hverken en realisering af Lenins gamle partimodel eller det autoritære statsparti, som det udviklede sig til senere (Service 1979. Rabinowich 1979). Det var et i realiteten de-

centraliseret og basis-relateret parti præget af en voldsom tilgang i månederne fra februar til oktober af helt nye medlemmer, radikaliserede soldater, matroser og arbejdere, men også ganske udisciplinerede. Ledelsen havde faktisk stort besvær med at styre sin egen basis, således som det f.eks. kom til udtryk i juli-dagene 1917, en begivenhed som Bent Jensen gør til et "kupforsøg" fra Lenins og bolsjevikledelsens side (s. 37), idet han her ignorerer Alexander Rabinowich's banebrydende studie (Rabinowich 1968).

Ifølge Bent Jensen tilranede Lenin og bolsjevikkerne sig i oktober 1917 magten for at indføre socialismen (s.14, 35, 39, 58, 252, 408ff). Der gives ingen præcise henvisninger og der er heller ingen at finde. Lenin har aldrig udviklet en sådan teori. Teorien om muligheden for at 'opbygge socialismen', som det hed, i Rusland blev først udviklet af Stalin og Bukharin fra midten af 1920'erne og udvidet med Stalins postulat fra 1936 om projektets fuldførelse. Lenins teori var den, at Europa som helhed var på randen af en socialistisk revolution og at en revolution i Rusland ville kunne udløse succesrige socialistiske revolutioner i Vesteuropa, specielt i Tyskland. Lenins teori var, som det hurtigt skulle vise sig, urealistisk, men det var ikke den teori, som Bent Jensen, for at støtte sin egen teori, skyder ham i skoene.

Bent Jensen hævder endvidere, at Lenin og bolsjevikkerne betragtede 98 % af Ruslands befolkning som fjender, der skulle undervinges og eventuelt udryddes (s. 38- 40). Igen leder man forgæves efter præcise henvisninger. Lenin og bolsjevikkerne har aldrig udviklet en så absurd

teori. Lenins klasseteori er, som overbevisende påvist af bl.a. Neil Harding, en deskriptiv og kausal teori – ikke en normativ teori om klasseudryddelse (Harding 1981). Derimod fremførte Lenin i løbet af borgerkrigen mange hårrejsende udtalelser og stod for en hårdhændet politik. Det samme gjorde en lang stribe af hvide politikere og generaler. Borgerkrigen radikaliserede, på begge sider, holdninger og opfat- telser.

I sovjethistorieskrivningen blev Lenin og de andre bolsjevikledere fremstillet som overmenneskelige helte. I Bent Jensens historieskrivning er de rene dæmoner. Den stalinistiske historieskrivnings geniale Lenin er blevet til den onde Lenin, men ret beset er historien den samme, blot med modsat fortegn. Ser vi bort fra disse ideologiske konstruktioner, kan vi konstatere, at Lenins indflydelse på begivenhedsforløbet i 1917 faldt i fire perioder: hans indsats i april, der fik partiet til at ændre strategi, hans vedvarende pres på og intimidering af partiledelsen i løbet af september og oktober, hans krav om et stormløb på Vinterpaladset og hans insistente modstand i november mod dannelsen af en bred socialistisk koalitionsregering. Lenins adfærd gennem disse måneder er en vedvarende kamp om magt og indflydelse. Hvilken rolle spillede i det hele taget teorien/ideologien i dette forløb? Forskerne er uenige og i tvivl. Det er Bent Jensen ikke. For ham er der tale om en ren ideologi-dreven adfærd. Spørgsmålet om forholdet mellem magtpolitik og ideologi diskuteres ikke, bortset fra en ganske kort nedrakkende kommentar til et læserbrev i Berlingske Tiden- de (s. 49).

Der var også andre aktører på banen, Kerenski, Aleksejev, Kornilov, Denikin, Rodzianko, Tjeidsje, Tseretelli, Tjernov osv., der var partier og foreninger, hæren og bureaukratiet, bondeorganisationer og fagforeninger. Men først fremmest var der de stadig fremadskridende radikaliseringer i bunden af samfundet. Da man nåede frem til oktober, var den sociale revolution allerede blevet gennemført spontant nedfra gennem bøndernes, soldaternes og arbejder- nernes autonome bevægelser. Lenin og bolsjevikkerne blev så at sige katapultet frem til magten. Stormen på Vinterpaladset var set i det perspektiv helt overflødig, men den var vigtig for Lenin i hans videre magtpolitik. Det var også den politik, der dikterede hans modstand mod en bred socialistisk koalitionsregering. En sådan bred regering for et demokratisk og progressivt reformprogram (men netop ikke for et snævert bolsjevikisk parti-diktatur!) ville have haft støtte fra omkring 80 % af Ruslands befolkning. Bent Jensen har imidlertid en anden løsning og præference, nemlig et højreorienteret militærdiktatur (se s. 79-80).

Ifølge Bent Jensen planlagde og udløste bolsjevikkerne bevidst borgerkrigen (s. 24, 45, 83ff, 86). Han fremkommer imidlertid ikke med nogen egentlig argumentation, endsige bevis for denne opsigtsvækkende påstand. Det eneste argument er den af ham selv fremførte – og ligeledes udokumenterede – påstand om, at bolsjevikkerne ønskede at "indføre socialisme" i Rusland, og at de betragtede udryddelsen af store befolkningsgrupper som middel hertil (s. 39, 45, 83). Bent Jensen giver ingen

præcise henvisninger, og ligesom i de foregående afsnit ignorerer han den omfattende forskning og litteratur på det pågældende felt (Chamberlin 1987. Lincoln 1989. Mawdsley 1987. Kenez 1971. Suny 1972 o.m.a.). Ligesom han i kapitlet om revolutionen ensidigt støttede sig til Richard Pipes, støtter han sig i kapitlet om borgerkrigen ensidigt til Vladimir Brovkin.

Tesen om at bolsjevikkerne planlagde og startede borgerkrigen er naturligvis lige så absurd som tesen om, at de bare lavede revolutionen. Man laver ikke bare en borgerkrig. Borgerkrigen havde rødder i hele den forudgående periodes ophobning af spændinger og modsætninger, radikaliseringen af de sociale og politiske bevægelser og den fremadskridende polarisering. Man kan se aprilkrisen i 1917, julirevolten i Petrograd, bøndernes angreb på godsene i sensommeren, de stadige hyppigere tilfælde af soldaters overfald på officerer, de mange voldelige sammenstød mellem arbejdere og arbejdsformænd i fabrikkerne, Kornilov-kupforsøget i august og den indædte kamp i Moskva i oktober som de første sammenstød i den borgerkrig, der var under udvikling gennem hele året 1917.

Den egentlige borgerkrig startede også længe før sommeren 1918, selv om den for alvor accelererede fra dette tidspunkt. I løbet af månederne november 1917 til februar 1918 rejste Kaledin og Krasnov kosakkerne ved nedre Don og i Kaukasus til opstand, medens generalerne Aleksejev, Kornilov og Denikin havde organiseret deres Frivillighær og indledt de første kamp-handlinger. I øst gjorde Orenburg-kosakkerne under Dutov

opstand, og i Ukraine havde separatistbevægelsen i løbet af foråret, understøttet af den tyske intervention, fordrevet den lokale sovjetmagt fra Kiev og Rostov. Udviklingen af borgerkrigen var en langstrakt og kompliceret proces. Men i Bent Jensens fantasi startede bolsjevikkerne bare borgerkrigen – sådan uden videre.

Borgerkrigen bliver videre i Bent Jensens fremstilling til en ensidig udfoldelse af rød terror. Han skildrer detaljeret de rødes grusomheder og nævner lige kun akkurat i forbifarten, at der faktisk også var en hvid terror (s. 87). Den hvide terror var imidlertid mindst lige så omfattende som den røde. Alene jødepogromerne i de hvide områder kostede lige så mange ofre som ofrene for Tjekaens virksomhed i hele borgerkrigens periode (Figes, 1998, s. 679. Mawdsley, 1987, s. 286). I en samlet vurdering anslår den armensk-amerikanske historiker Ronald Grigor Suny, at ofrene for hvide og grønne bevægelers terror sammenlagt oversteg det samlede antal ofre for den røde terror (Suny, 1998, p. 72). Den hvide terror var også lige så grusom. I Ukraine blev indfangede jøder f.eks. begravet til halsen, hvorefter kavaleri red hen over de opstikkende hoveder, indtil der kun var kødmasser tilbage, børn blev smadret mod vægge og gravide kvinder voldtaget og dræbt (Gitelmann 1988, s. 99ff). Men den slags episoder læser man ikke om hos Bent Jensen.

Med sin enkle teori om bolsjevikkerne, der bare lavede en revolution og bare startede en borgerkrig, magter Bent Jensen heller ikke at forklare, hvorfor bolsjevikkerne i grunden vandt borgerkrigen. Orlando Figes fremdrager i sit seneste værk om

revolutionen og borgerkrigen en af de vigtigste årsager hertil: "In contrast to their opponents, the bolsheviks were usually able, at least at the critical moments of the civil war, to mobilize the peasantry just behind the Front. However much the peasants disliked the Reds, they feared a restoration of the old landed regime much more." (Figes 1998, s. 582, smlgn. s. 668, 681). Andre forskere har peget på det samme grundforhold. Denne teori passer imidlertid ikke ind i Bent Jensens tilgang og fremstilling, hvorfor den, bortset fra en kort polemisk bemærkning (s. 91), ignoreres.

Brovkin/Bent Jensen har imidlertid ret i, at der også foregik en "borgerkrig i borgerkrigen" (s. 88ff). Sovjetregeringen udkæmpede samtidig med krigen mod de hvide og interventionsstyrkerne også krige mod diverse grønne bondehære som f.eks. Antonovs hær i det centrale Rusland og Petliuras og Makhnos hære i Ukraine (Makhno skiftede dog parti en del gange og kæmpede i perioder for sovjetmagten). Spørgsmålet om forholdet mellem hovedkrigen og de forskellige regionale og lokale krige er imidlertid omdiskuteret blandt forskere, Brovkin vender nærmest op og ned på forholdet. Men heller ikke den diskussion går Bent Jensen ind i.

Det samme mønster tegner sig i fremstillingen af 1920'erne. Fremragende forskere på området er enten slet ikke medtaget eller blot lige nævnt i forbifarten, når de skal revses. Vigtige diskussioner er igen udeladt og centrale problemstillinger og spørgsmål ligeså. Vi får f.eks. intet at vide om de vigtige fraktionskampe i SUKP (se f.eks. Carr 1970-72, Deutscher 1949 og

1970, og Cohen 1980). De er åbenbart for Bent Jensen lige gyldige, fordi udviklingen frem mod højstalinismen ifølge ham var uundgåelig. Bent Jensen går også helt uden om enhver analyse af Sovjetunionens udviklingsproblemer og hele den substantielle diskussion om disse samt om forskellige udviklingsstrategier (se f.eks. Erlich 1960, Lewin 1968, 1975, 1985 og 1995, samt Nove 1972).

I kapitel 7 behandler Bent Jensen det, han kalder "den organiserede hungersnød". Allerede i overskriften synes Bent Jensen dermed at gøre en fastslået kendsgerning ud af en påstand, som er omdiskuteret blandt forskere. Han gør ikke nærmere rede for diskussionen mellem disse forskere. Han henviser i en note (note 17, s. 482) til en diskussion mellem Conquest, Keep og Wheatcroft, men vi får kun at vide, hvad Conquest mener. Forskere af en anden opfattelse end Bent Jensen, Conquest og nogle udvalgte tyske historikere affejes som stalinister: "... revisionistiske historikere har ikke opgivet bestræbelserne på at fritage det sovjetiske regime for ansvaret for dette folkemord" (s. 208). Hvad er det egentlig for en insinuation her? Der er en række forskere der, modsat Bent Jensen og Robert Conquest, mener, at hungersnøden ikke var planlagt. Det gør dem ikke til stalinister.

Linjen fortsættes i det følgende kapitel om "Regime og folk i 1930'erne – 1950'erne". Det hedder her om revisionisternes forskning og opfattelse, at de "forsøgte at bortforklare" "Stalin-klikens ansvar" for myrdierne i 1930'erne "ved at sige, at terroren ikke skyldtes en iscenesættelse fra centralt hold" (s. 236). De revisionistiske histori-

kere forsøgte aldeles ikke at bortforklare Stalins og medsamensvornes skyld. "Stalin was a killer ... an evil person", som den revisionistiske historiker Arch Getty udtrykker det (Arch Getty i Nove (ed.), 1993, s. 104-105). Men ingen diktator har nogensinde gennemført udrensninger og masse mord helt alene. Der var altid håndlangere og medskyldige, og der var resonans ned i samfundet. Alt i Stalins Rusland var ikke planlagt, styret og 100% kontrolleret ovenfra. Det er det, der er de revisionistiske historikers hovedtese. Det er deres helt legitime forskningsmæssige ret at fremføre en sådan tese og lægge et andet fokus end Bent Jensen. Problemet for Bent Jensen er imidlertid, at de har en opfattelse og nogle resultater, som ikke passer ind i hans overordnede teori om den ovenfra planlagte, totalt kontrollerede og styrede udvikling helt tilbage fra 1917. Men i stedet for at gå ind i en reel diskussion med disse forskere sværter han dem til. Unægtelig en helt særegen form for videnskabelig diskussion.

Kapitel 9 om Gulag-imperiet er bogens længste (65 sider) og afgjort bedste. Skildringen af lejrsystemets barbari er overbevisende og gruppvækkende. Historien er stærk nok i sig selv. Men igen kan Bent Jensen ikke nære sig: "Revisionisterne Zemskov, Getty og Rittersporn har forsøgt at sætte tallet på politiske fanger så lavt som muligt ..." (s. 278). Igen en insinuation. Der er nogle reelle metodiske problemer forbundet med selve opgørelserne af antallet af fanger og ofre. Man kan forlade sig på vidners udsagn, beretninger fra overlevende etc., man kan med den øgede arkivadgang forlade

sig på det materiale, der er at finde her, eller man kan anvende en demografisk metode med beregning af overskuds dødelighed. Hver fremgangsmåde har sine fordele og sine ulemper, og forskerne diskuterer stadig de metodiske problemer. Det gør Bent Jensen ikke.

Der er også stor uenighed blandt forskere om opgørelsen af selve antallet af ofre. Hvilken af de angivne metoder skal man anvende? Hvor lang en periode skal man se på? Skal man medregne ofrene for hungersnøden, og kan man sammenligne ofrene for denne katastrofe med den bevidst planlagte og gennemførte gasning af jøder i de tyske udryddelseslejre? Bent Jensen er ikke i tvivl. Efter en oversigt over forskellige opgørelser (s. 22-34), hvor han dog ikke går ind i en egentlig metodisk diskussion, anslår Bent Jensen, uden nærmere begrundelse, det samlede antal ofre for hele perioden 1918-53 til 23-30 millioner. Han medregner her samtlige ofre i borgerkrigen (som altså alene tilregnes bolsjevikkerne!) og ofrene for hungersnøden både i 1920'erne og i 1930'erne. Han støtter sig herunder generelt til Robert Conquests stærkt kritiserede opskrivninger. Bent Jensen hævder, at nye arkivfund har bestyrket Conquests gamle opgørelser (s. 405). Andre forskere mener tværtimod, at Conquest's resultater må justeres kraftigt i nedadgående retning (se f.eks. Wheatcroft 1993 og 1999, Getty 1993 og Nove 1993). Det er her bemærkelsesværdigt, at selv en Nicolas Werth i sit bidrag i den over for kommunismen så overordentligt kritiske "Kommunismens Sorte Bog" kritiserer Robert Conquests opgørelser (Werth i Courtois et al., 2002, s.

212). Men selv om man mere realistisk satte det reelle tal af ofre til ca. halvdelen af Bent Jensens sammentælling, ville der stadig være tale om et forfærdende højt tal. Forbrydelserne er ubestridelige, men man hjælper ikke ofrene ved at operere med inflaterede tal. Derimod kan man åbenbart promovere sig selv.

Fremstillingen af terroren og massebordene er vigtig, men det er gjort før. Bent Jensens gentagne gange fremførte påstand om, at terroren og nedslagtningen af hele befolkningsgrupper har været "glemt" og "tilsløret" i Vesten (se f.eks. hele kapitel 11), er simpelthen ikke rigtig. Alt dette er tværtimod gennem årene blevet vel behandlet i forskningen og i beretninger (Conquest 1973 og 1986. Koestler 1946. Barmine 1948. Kravchenko 1948. Medvedev 1972 o.a.), og det var et hovedtema i hele koldkrigsperiodens vestlige mediedækning af Sovjetunionen. Tilgange, metoder og resultater har været noget forskellige. Det særlige ved Bent Jensens fremstilling er indramningen i hans overordnede teori om ondskabens nedslag i Ruslands historie. Det er en højst diskutabel teori, for at sige det mildt. Men Bent Jensen fastholder sin egen overordnede teoris ufejlbare og ignorerer eller tilsværter alle tilgange, opfattelser og resultater, der strider herimod.

Dette kommer klarest frem i hans behandling af revisionisterne. I kapitlerne om det før-revolutionære Rusland, revolutionen og borgerkrigen ignorerede han som sagt revisionisternes omfattende forskning på disse områder. Senere i bogen skifter han imidlertid strategi. Nu trækkes de frem til en overhaling: Revisionisterne ønskede, fortæller

han frejdigt, "at legitimere det sovjetiske system" (s. 400), de "ignorerede", "tilslørede" og "bagatelliserede" terroren (s. 402), revisionister "søgte bevidst at sætte tallet på politiske fanger så lavt som muligt" (s. 278), og "revisionisterne fratog regimet ansvaret for massebord ..." (s. 402). Ja, Bent Jensen kalder ligefrem fremtrædende revisionister for "Gulag-benægtere" idet han sidestiller dem med de neonazistiske Holocaust-benægtere (s. 26, 402).

"Revisionisterne", som Bent Jensen karakteriserer på denne måde, er ikke nogen lille ideologisk sekt, men udgør simpelthen hovedstammen i de sidste 30 års amerikanske og engelske forskning i Sovjetunionen, tællende fremragende og internationalt anerkendte forskere som f.eks. Sheilah Fitzpatrick, Arch Getty, G.T. Rittersporn, Viktor Zemskov og Stephen Wheatcroft. Bent Jensen hævder altså, at hovedparten af de amerikanske og engelske historikere på feltet gennem alle disse år skulle have været besjælet af et ønske om at legitimere stalinismens grusomheder. En utrolig påstand!

Men mere end det: I stedet for at indgå i diskussion med de revisionistiske forskere mistænkeliggør Bent Jensen deres motiver, idet han stempler dem som pro-stalinister og sidestiller dem med neo-nazistiske historikere. Det er unægtelig en form for videnskabelig diskussion, som helt bryder med grundnormen om, at en forsker seriøst må forholde sig til modstående teorier og tilgange!

Men det er ikke blot revisionisterne, der står for skud. Den ansete engelske historiker E.H. Carr fejles til side som Lenin-beundrer (s. 91), Eric Hobsbawm

mistænkeliggøres, fordi han har dristet sig til at tage revisionisternes historieskrivning alvorligt (s. 388-89), Isaac Deutscher får et hug, fordi han ikke har gjort så meget ud af hungersnøden som Bent Jensen (s. 391-92). Reinhard Kühnl, Martin Kitchen, Uffe Østergaard og Ole Nørgaard bliver sværtet til, fordi de har tilladt sig at kritisere totalitarisme-teorien (s. 426-427) osv. Bent Jensen er efter alle, der har en anden opfattelse end hans egen. Han opfatter tydeligvis ikke forskere med andre opfattelser, teorier, metoder og resultater som kolleger, man må forholde sig seriøst til og diskutere med, men som fjender, der skal nedkæmpes.

Bent Jensen er imidlertid ikke blot selektiv og begrænsende i forhold til alternative opfattelser og teorier. Hans periodebehandling er også indsnævret. Han nævner lige, at der skete store sociale forandringer i 1930'erne (s. 219), men ellers får vi ikke noget at vide om den økonomiske og sociale udvikling. Ifølge Harrison, f.eks., lå den sovjetiske BNI i 1937 60 % over 1928-niveaue, og vækstraten i hele perioden fra 1913 til 1940 oversteg vækstraten i det zaristiske Rusland i perioden 1885 til 1913. Sovjetunionen hørte i perioden 1928-37 til gruppen af højvækstlande. I 1937 lå Sovjetunionens BNP pr capita på 40 % af USA's. Sovjetunionen var vitterlig halet ind på de vestlige stormagter (Davies, Harrison & Wheatcroft 1994, s. 45-46).

Derved tilvejebragtes det industrielle grundlag for modstanden mod Hitler-Tyskland under 2. verdenskrig, hvor Sovjethæren bandt 70-75 % af den samlede tyske militærmagt (Sunny 1998, s. 334). Internt i Sov-

jetunionen blev krigens oplevelser af afgørende betydning for en hel generation. Bent Jensen behandler imidlertid hele 2. verdenskrigs periode på blot en halv side (s. 240)! Sovjetunionens enorme krigsindsats interesserer ikke Bent Jensen. Den passer nemlig ikke ind i hans teori om et samfund, som alene blev holdt sammen af terror, og som i øvrigt ikke havde udviklet sig siden før-1917 samfundet.

Efter 2. verdenskrigs omfattende ødelæggelser kom Sovjetunionen på fode igen og forsøgte endnu en gang at indhente Vesten. Ifølge det amerikanske CIA's beregninger lå Sovjetunionens BNP i 1975 på ca. 60 % af USA's BNP. Fra begyndelsen af 1970'erne var vækstkurven imidlertid begyndt at flade ud, og efter påbegyndelsen af chokterapien blev dette forvandlet til et direkte fald (Kotz & Weir 1997. Reddaway & Glinski 2001. Hedlund 1999 o.a. Åslund 2002 derimod understøtter Bent Jensens opfattelse her). Anstrengelserne gennem hele århundredet for at bryde ud af periferi-situationens relative tilbagestående er slået fejl. Men der er hos Bent Jensen ingen som helst behandling, ingen diskussion, af den basale udviklingsproblematik. Igen ignoreres en omfattende forskning og diskussion på et vigtigt felt.

Det er rigtigt, at den accelererede russiske moderniseringsproces fra slutningen af 1920'erne og fremefter hele tiden blev forvredet af den stalinistiske terror. Men Bent Jensen gør det hele til terror. Der var imidlertid også en moderniseringsproces, der var en kraftig økonomisk udvikling, urbanisering, industrialisering, øget social mobilitet, udvikling af sygesystemet og uddannelses-

systemet osv. Denne forcerede primitive akkumulation under statslig ledelse, 'statskapitalisme' om man vil, var koblet sammen med det, den amerikanske historiker Moshe Lewin har kaldt 'det agrare despoti' (Lewin 1995, s. 82ff og 1997, s. 56, 71), en urgammel regimeform. Bent Jensen får slet ikke inddraget og behandlet netop modsætningen mellem moderniseringen og den archaiske regimeform, mellem udvikling og primitiv brutalitet.

Et andet forsømt emne i Bent Jensens fremstilling er kulturudviklingen. Bent Jensen behandler slet ikke det, der er blevet kaldt 'den kulturelle kontrarevolution' eller det store tilbagetog, og som er velbeskrevet og analyseret i litteraturen (Timashieff 1946, Koestler 1948 o.a.). Retræten blev gennemført over en bred front: kriminallovgivningen, sociallovgivningen, uddannelses-systemet, film, bøger, arkitektur, historieskrivning og naturvidenskab. Overalt blev den gamle 'proletariske linje' erstattet af en ny højreautoritær, national konservativ tendens. Dette slog ikke mindst igennem i militæret, hvor mange af de gamle traditioner og ritualer blev genoplivet. Den 2. verdenskrig blev da også konsekvent omtalt som 'den store Fædrelandskrig'. Men denne udvikling passer ikke ind i Bent Jensens overordnede tese om den ubrudte udvikling af socialisme i Sovjetunionen, efter at bolsjevikkerne i 1917 havde taget magten med det formål at indføre socialisme. Igen barberes et helt begivenhedsforløb væk for at redde den a priori udspekulerede teori.

Bent Jensen er i det hele taget ambivalent, når det gælder spørgsmålet om 'socialisme', i Sovjetunionen. På den ene side

er det et hovedpostulat i hans overordnede teori, at socialismen blev tilstræbt og virkeliggjort i Rusland, på den anden side kan han godt se, at Stalins påstand herom i 1936 er absurd og en ideologisk konstruktion. Side 235 ironiserer Bent Jensen således over, at Stalin fik skrevet en forfatning, der skulle "bevise" påstanden om den realiserede socialisme, men Bent Jensen fortryder åbenbart sin egen ironi her og skriver umiddelbart efterfølgende, at "socialismen var virkeliggjort", fordi man havde virkeliggjort Marx' ideer om nationalisering af produktionsmidlerne. Bent Jensen æder altså alligevel diktatorens postulat i sig og med en tvivlsom henvisning til Marx. Marx gik ikke, som Bent Jensen postulerer det gang på gang, ind for nogen "nationalisering af produktionsmidlerne". Marx hyl-dede tværtimod Pariserkommunen for dens opgør med staten:

Kommunen var en revolution mod staten selv, mod dette samfundets overnaturlige misfoster, den var en genoplivelse af folket og folkets eget samfundsmæssige liv. Den var ikke en revolution, der sigtede mod at overdrage statsmagten fra én fraktion af de herskende klasser til en anden, men en revolution som sigtede mod at sønderbryde selve denne afskyelige maskine for klassesherredømme overhovedet" (Marx 1871, min oversættelse CS).

Ifølge Marx var staten et "samfundets overnaturlige misfoster", en "afskyelig maskine". Opfattelsen kan naturligvis diskuteres, men det er ikke Stalin, der taler her!

Sammenhængende med sin accept af Stalins ideologi om den realiserede socialisme hol-

der Bent Jensen fast i kontinuitets-tesen (se f.eks. s. 251-52 og s. 409ff). Der går ifølge Bent Jensen en lige linje fra Stalin tilbage til Lenin, ja, til Marx. Bent Jensen tilslører herved det helt ekstraordinære og ekstreme i stalinismen. "Stalinism was excess, extraordinary extremism", som Stephen Cohen udtrykker det (Cohen 1986, s. 48). Bent Jensen skildrer godt og indgående denne voldsomme terror og masse mordene, men han får med sin kontinuitetstese undspillet det helt enestående i stalinismen. Det er netop springet i udviklingen, det unikke fænomen, der skal forklares. Dette er en ganske kompliceret opgave, og her nytter det ikke, at man vil forklare stalinismen blot ved at henvise til nogle tanker og ideer, der har deres udspring i det 19. århundredes Vesteuropa under helt andre historiske betingelser. Ej heller nytter det at foretage lineære fremskrivninger af visse tendenser og elementer i 1917-situationen. I stedet for den slags spekulationer må man her gå ind i dybtgående og konkrete analyser af den faktiske samfundsmæssige udvikling i Sovjetunionen og i de historisk-strukturelle forudsætninger for stalinismen.

Alt i en senere periode har naturligvis i en vis banal forstand rødder tilbage i forudgående periodes begivenheder og forhold. Men der var altid flere muligheder og potentialer i den samtidige situation. Det var der også i Rusland i 1917. Der var i øvrigt også flere bolsjevismer, selv Lenin skiftede opfattelse flere gange i tidens løb. Det senere forløb var heller ikke én uundgåelig fremadskriden. Der var knudepunkter i udviklingen, hvor andre valg og handlinger kunne have ændret det videre forløb. Bent

Jensen gør det hele til en uundgåelighed. Hans opfattelse er dybt deterministisk. Samtidig hylder han ejendommeligt nok en vild voluntarisme: I 1917 tog bolsjevikkerne bare magten, derefter startede de bare borgerkrigen, hvorefter de bare realiserede socialismen!

Bent Jensen indskriver sig som nævnt i den totalitarismeteoritiske tradition. Han kritiserer en række forskere, fordi de har påpeget totalitarisme-begrebets koldkrigssammenhæng. Bent Jensen har ret i, at begrebet og teorien idehistorisk har rødder længere tilbage, men kritikerne har sandelig også ret i at begrebet og teorien for alvor kom i omløb under den kolde krig. Men i øvrigt forholder Bent Jensen sig ikke til forskernes substantielle kritik. Nogle af de fremførte kritikpunkter er, at totalitarisme-teorien ikke magter at forklare systemernes forandring, ej heller forekomsten af interesse modsætninger og konflikter. Det er også blevet kritiseret, at totalitarisme-teoretikerne ensidigt har fokuseret på ideologi og organisation og negligeret økonomiske og sociale processer.

Totalitarisme-teoriene magter derved heller ikke at forklare systemernes forskellighed. Dette udelukker naturligvis ikke, at man kan sammenligne teknikker i netop magtudøvelsen, men til trods for, at Bent Jensen selv advarer mod uden videre at sætte lighedstegn mellem nazismen og kommunismen og forveksle sammenligning og ligestilling (s. 15), går han dog i kapitel 12 meget langt i retning af netop en sådan identifikation. Argumentationen er uklar og springende og hængt op på nogle postulerede lighedspunkter, idet der er set

bort fra afgørende forskelle.

I et underafsnit postulerer Bent Jensen, at kommunismen var forud for nazismen, og at nazismen blot efterbade bolsjevikernes teknik for mobilisering og magtudøvelse (s. 415). Det er direkte forkert. Nazismen havde rødder tilbage i ideologier, stemninger og holdninger i det kejserlige Tyskland og i den østrigske del af Dobbelmonarkiet: anti-semitismen, den ekstreme nationalisme, førerdyrkelsen, den autoritære eliteopfattelse, forestillinger om Volksgemeinschaft og Autoritärer Ständestaat osv. Organisatorisk-politisk går der også en lige linje fra f.eks. det tyske Fædrelandsparti og Frikorpsene frem til NSDAP og fra det tysk nationalliberale Böhmerwaldbund og det i 1904 stiftede østrigske naziparti, DAP, frem til Konrad Henleins Sudetendeutscher Heimatfront og den østrigske nazisme.

Bent Jensen ignorerer størstedelen af fascisemeforskningen og den internationale diskussion på området. Støttet til én eneste autoritet, James Gregor (samt naturligvis igen Pipes, som dog ikke er fascisemeforsker), påstår han f.eks., at Mussolinis fascisme ikke var en konservativ, men en revolutionær ideologi, en variant af bolsjevismen (s. 416). Det bliver herved helt uforståeligt, at Mussolini på sin vej til magten og efter magtovertagelsen blev støttet af konservative og liberale politikere, hæren, bureaukratiet, godsejerne og arbejds giverne. I regeringen, som blev dannet i oktober 1922, indgik også de konservative og en række liberale politikere. Bortset fra det, var Mussolini notorisk opportunist og uden vilje eller evne til at udvikle en sammenhængende ideologi. Det overlod

han til intellektuelle som Alfredo Rocco og Giovanni Gentile, og det var ikke nogen revolutionær ideologi, de udviklede, det var en systembevarende, autoritær statsideologi.

Bent Jensen fortier også den støtte, som den tyske nazisme fik fra de traditionelle eliter og øverste sociale lag på vejen til magten. NSDAP fik aldrig et flertal af vælgerne bag sig. Det erobrede heller ikke magten gennem en revolution. Det tyske naziparti kom til magten gennem en hel serie af intriger gennem det sidste halvår af 1932 og januar 1933. Selve Hitler-regeringen der blev dannet den 30. januar 1933, var en koalitionsregering med Hugenberg's konservative. Efter magtovertagelsen og ikke mindst under krigens udplyndringer af de besatte lande fortsatte samarbejdet mellem erhvervslivet og nazi-eliten.

Bent Jensens variant af totalitarismeteorologi tilslører simpelthen den støtte, som den europæiske fascisme fik fra det europæiske højre og de traditionelle eliter. Den fortier, hvor udbredt fascismens fascination var i samtiden. Sympatien og begejstringen for højreautoritære, fascistiske og nazistiske bevægelser og partier var langt mere omfattende end den af Bent Jensen så stærkt opreklamerede "stalinismens fascination" – og i øvrigt langt farligere, fordi den rakte så dybt ind i indflydelsesrige kredse i de europæiske samfunds top.

Men ensidigheden og fortiielsen er naturligvis mest fatal i relation til hans hovedemne. Ikke blot enten ignorerer (i nogle afsnit) eller tilsværter (i andre afsnit) Bent Jensen den dominerende forskningstradition på området Rusland/Sovjetunionen, nemlig den revisionistiske. Han

abstraherer også totalt fra flere andre, f.eks. den vigtige historisk-sociologiske tradition (Le-win 1968, 1985 og 1995, von Laue 1966, Shanin 1985 og 1986 o.m.a.). Inden for den tradition, han så vælger som sin tilgang og referenceramme, ignorerer han også de vigtigste bidrag. Solide totalitarisme-teoretiske analyser og fremstillinger af politik og organisation i Sovjetunionen (f.eks. Fainsod 1965, Daniels 1968, Ke-ep 1976, Schapiro 1970, Tucker 1990, Ulam 1989 o.m.a.) er enten helt fraværende eller kun lige akkurat nævnt. Ingen af dem er indarbejdede i fremstillingen. Af alle retninger og forskere har Bent Jensen valgt alene at lade sig inspirere af Richard Pipes og Robert Conquest med deres forældede, indsnævrede variant af totalitarisme-teori og deres ensidige fokus på ideologi – en ideologi, som de og han så i øvrigt fortolker helt vilkårligt, tilpasset formålet.

Men selektiviteten og af-skærmningen, den ensidige udvælgelse, gælder ikke blot forskningstraditioner, forskere og literatursøgning. Den kommer også, som angivet, frem i relation til emner og problemstillinger. Kapitel efter kapitel, emneområde efter emneområde viger Bent Jensen uden om temaer, problemstillinger og diskussioner, som på nogen måde kunne rokke ved hans ensidige forklaring af revolutionen og Sovjetunionens udvikling ud fra en lille gruppe fanatikeres "utopisk-morderiske forestillinger" (s. 14, 251-252, 408ff).

Enhver forsker har naturligvis en fuldt legitim ret til at udvælge og begrænse sit forskningsområde. Bent Jensen har valgt at fokusere på stalinismens terror og masse-mord. Det er et vigtigt em-

ne, og han leverer her i bogens kapitel 8 og 9 et vigtigt bidrag. Men Bent Jensen har som påpeget en videre ambition: Han hævder også at kunne forklare revolutionen og borgerkrigen samt Ruslands videre udvikling gennem næste hele det 20. århundrede ved hjælp af sin teori om de onde bolsjevikker og deres onde ideologi. Og så kan man ikke skære så snævert, som han gør det.

Det er videre påfaldende, at Bent Jensen aldrig konfronterer sin teori med data, der kunne modsige eller modificere teorien, og at han på intet tidspunkt indlader sig i seriøse diskussioner med alternative teorier og opfattelser. Man får det indtryk, at data for Bent Jensen blot er illustrationer til hans i forvejen ud-tænkte teori. Hans fremstilling er derudover præget af manglende henvisninger, indirekte citater og manglende præcision (se f.eks. s. 36, 39, 40, 59).

Endelig er hele teorikonstruktionen som påpeget uargumenteret. Bent Jensen fremfører ikke nogen egentlig argumentation for sine grundteser og påstande. Hele argumentationen består blot af tilbagevendende gentagelser af de postulater, som han burde have begrundet teoretisk allerede i indledningen. Han drøfter som nævnt heller ikke sin egen grundtese og tilgang i forhold til andre grundopfattelser og tilgange for derved at kunne motivere sit valg af tese og tilgang. Ej heller diskuterer han det komplicerede forhold mellem ideologi og politisk/samfundsmæssig udvikling.

Interessant nok giver Bent Jensen selv en begrundelse for sin nonchalance i forhold til gængse faglige normer: "Det der dybest set adskilte forskerne på

disse felter, var ikke forskelle i metoder, men forskelle i moralsk stillingtagen ...”, erklærer han (s. 442). Forskere som Robert Conquest og Richard Pipes og – tilføjer Bent Jensen i al beskedenhed han selv – er andre forskere overlegne, fordi de har en højere moral. Så kan man åbenbart godt slække lidt på den videnskabelige standard og i øvrigt negligere eller tilsværte alle andre forskere og forskningstraditioner.

Litteratur og forskere, som er omtalt i teksten:

- Acton, Edward 1990, *Rethinking the Russian Revolution*, London: Edward Arnold.
- Acton, Edward, Vladimir Cherniaev & William Rosenberg (eds.) 1997, *Critical Companion to the Russian Revolution 1914-1921*, London: Edward Arnold.
- Barmine, Alexander 1948, *En der overlevede*, København.
- Brovkin, Vladimir 1994, *Behind the Front Lines of the Civil War: Political Parties and Social Movements in Russia, 1918-1922*, Princeton University Press.
- Carr, E.H. 1970-72, *Socialism in One Country*, vols.1-3, London: Penguin.
- Chamberlin, William Henry 1987, *The Russian Revolution*, vols.1-2, (1935). Princeton University Press.
- Cohen, Stephen 1980, *Bukharin and the Bolshevik Revolution. A political Biography*, Oxford University Press.
- Cohen, Stephen F. 1986, *Rethinking the Soviet Experience. Politics and History since 1917*, Oxford University Press.
- Conquest, Robert 1973, *The Great Terror*, London : Macmillan.
- Conquest, Robert 1986, *The Harvest of Sorrow*, Oxford University Press.
- Daniels, Robert 1968, *Red October. The Bolshevik Revolution of 1917*, London: Secker & Warburg.
- Davies, R.W., Mark Harrison & S.G. Wheatcroft 1994, *The Economic Transformation of the Soviet Union 1913-1945*, Cambridge University Press.
- Deutscher, Isaac 1949, *Stalin*, København: Berlingske Forlag.
- Deutscher, Isaac 1970, *The Prophet Unarmed. Trotsky 1921-1929*, Oxford University Press.
- Egge, Åsmund 2001, “Nyere Forskning om den russiske revolution i 1917”, *Nordisk Øst Forum*, 15, Nr. 3, pp. 5-11.
- Erlich, Alexander 1960, *The Soviet Industrialization Debate*, Cambridge Mass.: Harvard University Press.
- Fainsod, Merle 1965, *How Russia is Ruled*, Harvard University Press.
- Fainsod, Merle 1958, *Smolensk under Soviet Rule*, Harvard University Press.
- Figes, Orlando 1998, *A People's Tragedy: The Russian Revolution, 1891-1924*, New York: Penguin.
- Figes, Orlando 1989, *Peasant Russia, Civil War. The Volga Countryside in Revolution (1917-21)*, Oxford: Clarendon Press.
- Fitzpatrick, Sheila 1982, *The Russian Revolution*, Oxford University Press.
- Fitzpatrick, Sheilah (ed) 1978, *Cultural Revolution in Russia*, Bloomington & London: Indiana University Press.
- Fitzpatrick, Sheilah 1985, *Education and Social Mobility in the Soviet Union, 1921-1934*, Cambridge University Press.
- Gatrell, Peter 1986, *The Tsarist Economy 1850-1917*, London: B.T.Batsford.
- Getty, J. Arch 1985, *Origins of the Great Purges. The Soviet Communist Party Reconsidered, 1933-1938*, Cambridge University Press.
- Getty, J. Arch & Roberta Manning (eds.): *Stalinist Terror. New Perspectives*, Cambridge University Press.
- Getty, J. Arch 1993, “The Politics of Stalinism” i Alec Nove (ed.): *The Stalin Phenomenon*, London: Weidenfeld & Nicolson, kapitel 4, pp. 100-151.
- Getty, J. Arch 1993, “The Politics of Repression Revisited” i J. Arch Getty, & Roberta Manning eds.): *Stalinist Terror. New Perspectives*, Cambridge University Press, kapitel 2.
- Getty, J. Arch, Gabor T. Ritter-sporn & Viktor N. Zemskov 1993, “Victims of the Soviet Penal System in the Pre-War Years: A First Approach on the Basis of Archival Evidence”, *American Historical Review*, vol. 98, no 4.
- Gill, Graeme J. 1979, *Peasants and Government in the Russian Revolution*, London: Macmillan.
- Gitelman, Z. 1988, *A Century of Ambivalence – the Jews of Russia and the Soviet Union*, New York.
- Harding, Neil 1981, *Lenin's Political Thought*, vol 2, London: Macmillan.
- Hedlund, Stefan 1999, *Russia's 'Market' Economy: A Bad Case of Predatory Capitalism*, London: UCL Press.
- Bent Jensen: *Gulag og Glemsel. Ruslands tragedie og Vestens hukommelsestab i det 20. århundrede*, København: Gyldendal 2002.
- Keep, John L.H. 1976, *The Russian Revolution. A Study in Mass Mobilization*, London: Weidenfeld & Nicolson.
- Kennedy, Paul 1989, *The Rise and Fall of the Great Powers*, New York: Random House.
- Kenez, Peter 1971, *Civil War in South Russia, 1919-1920: The Defeat of the Whites*, Berkeley: University of California Press.
- Kenez, Peter 1991, “The Prosecu-

- tion of Soviet History: A Critique of Richard Pipes' The Russian Revolution", *The Russian Review*, vol. 50, pp. 345-351.
- Kenez, Peter 1995, "The Prosecution of Soviet History, Volume 2", *The Russian Review*, vol. 54, pp. 265-269.
 - Koenker, Diane 1981, *Moscow Workers and the 1917 Revolution*, Princeton University Press.
 - Koestler, Arthur 1946, *Yogien og Kommissæren*, København: Samlens Forlag.
 - Kotz, David M. & Fred Weir 1997, *Revolution from Above: The Demise of the Soviet System*, New York: Routledge.
 - Kravchenko, Viktor 1948, *Jeg valgte Friheden*, København.
 - von Laue, Theodore H. 1963, *Sergei Witte and the Industrialization of Russia*, Columbia University Press.
 - von Laue, Theodore 1966, *Why Lenin? Why Stalin?*, London: Weidenfeld & Nicolson.
 - Lewin, Moshe 1968, *Russian Peasants and Soviet Power*, London: Allen & Unwin.
 - Lewin, Moshe 1975, *Political Undercurrents in Soviet Economic Debates*, London: Pluto Press.
 - Lewin, Moshe 1985, *The Making of the Soviet System*, London: Methuen.
 - Lewin, Moshe 1995, *Russia/US-SR/Russia*, New York: The New Press.
 - Lewin, Moshe 1997, "Bureaucracy and the Stalinist State" i Ian Kershaw & Moshe Lewin (eds.): *Stalinism and Nazism. Dictatorships in Comparison*, Cambridge University Press, kapitel 2.
 - Lincoln, Bruce 1989, *Red Victory. A History of the Russian Civil War*, New York: Simon & Schuster.
 - Mawdsley, Ewan 1987, *The Russian Civil War*, Boston & London: Allen & Unwin.
 - Mandel, David 1983, *The Petrograd Workers and the Fall of the Old Regime. From the February Days to the July Days*, 1917, London: Macmillan.
 - Mandel, David 1984, *The Petrograd Workers and the Seizure of Power. From the July Days to July 1918*, London: Macmillan.
 - Manning, Roberta Thompson 1982, *The Crisis of the Old Order in Russia. Gentry and Government*, Princeton University Press.
 - Marx, Karl 1972, *Kritik des Hegelschen Staatsrechts, 1843*, MEW, 1, Berlin: Dietz Verlag, pp. 201-333.
 - Marx, Karl 1968, "Erster Entwurf zum 'Bürgerkrieg in Frankreich'", 1871, MEW, 17, Berlin: Dietz Verlag, p. 541.
 - Marx, Karl 1968, *Der Bürgerkrieg in Frankreich, 1871*, MEW, 17, Berlin: Dietz Verlag, pp. 313-362.
 - McDaniel, Tim 1988, *Autocracy, Capitalism and Revolution in Russia*, University of California Press.
 - Medvedev, Roy 1972, *Let History Judge*, London: Macmillan.
 - Nove, Alec 1972, *An Economic History of the USSR*, London: Penguin.
 - Nove, Alec 1993, "Victims of Stalinism. How Many?" i J. Arch Getty, & Roberta Manning (eds.): *Stalinist Terror. New Perspectives*, Cambridge University Press, kapitel 13.
 - Nove, Alec (ed.) 1993, *The Stalin Phenomenon*, London: Weidenfeld & Nicolson.
 - Pipes, Richard 1990, *The Russian Revolution, 1899-1919*, London: Collins Harvill.
 - Pipes, Richard 1994, *Russia under the Bolshevik Regime, 1919-1924*, New York: Knopf.
 - Rabinowitch, Alexander 1979, *The Bolsheviks Come to Power*, London: NLB.
 - Rabinowitch, Alexander 1968, *Prelude to Revolution: The Petrograd Bolsheviks and the July 1917 Uprising*, Bloomington: Indiana University Press.
 - Reddaway, Peter & Dmitri Glin-ski 2001, *The Tragedy of Russia's Reforms. Market Bolshevism Against Democracy*, Washington DC: United States Institute of Peace Press.
 - Rogger, Hans 1983, *Russia in the Age of Modernization and Revolution 1881-1917*, London & New York.
 - Schapiro, Leonard 1970, *The Communist Party of the Soviet Union*, London: Methuen.
 - Shanin, Teodor 1985, *Russia as a 'Developing Society'. The Roots of Otherness: Russia's Turn of Century*, vol 1, London: Macmillan.
 - Shanin, Teodor 1986, *Revolution as a Moment of Truth. The Roots of Otherness: Russia's Turn of Century*, vol. 2, London: Macmillan.
 - Service, Robert 1979, *The Bolshevik Party in Revolution 1917-23*, London: Macmillan.
 - Shanin, Teodor 1985, *Russia as a 'Developing Society'. The Roots of Otherness: Russia's Turn of Century*, vol 1, London: Macmillan.
 - Shanin, Teodor 1986, *Revolution as a Moment of Truth. The Roots of Otherness: Russia's Turn of Century*, vol. 2, London: Macmillan.
 - Skocpol, Theda 1979, *States and Social Revolutions*, Cambridge University Press.
 - Smith, S.A. 1983, *Red Petrograd. Revolution in the Factories 1917-1918*, Cambridge University Press.
 - Smith, Steve: "Richard Pipes, The Russian Revolution", *Social History*, vol. 17, No. 2, 1992, pp. 329-336.
 - Suny, Ronald G. 1972, *The Baku Commune, 1917-1918: Class and Nationality in the Russian Revolution*, Princeton University Press.
 - Suny, Ronald G. 1998, *The Soviet Experiment. Russia, the USSR, and the Successor States*, Oxford University Press.

- Timashieff, Nicolas S. 1946, *The Great Retreat. The Growth and Decline of Communism in Russia*, New York: Dutton & Comp.
- Tucker, Robert C. 1990, *Stalin in Power. The Revolution from Above 1928-1941*, New York: Norton & Comp.
- Ulam, Adam B. 1989, *Stalin. The Man and his Era*, Boston: Beacon Press.
- Werth, Nicolas 2002, "En Stat Mod Sit Folk. Vold, repression og terror i Sovjetunionen", i Stéphane Courtois et al.: *Kommunismens Sorte Bog*, København: Høst & Søn, pp. 49-299.
- Wheatcroft, Stephen 1993, "More Light on the Scale of Repression and Excess Mortality in the Soviet Union in the 1930's", i J. Arch Getty, & Roberta Manning (eds.), *Stalinist Terror. New Perspectives*, Cambridge University Press, kapitel 14.
- Wheatcroft, Stephen 1999, "Victims of Stalinism and the Soviet Secret Police: The Comparability and Reliability of the Archival Data – Not the Last Word" i *Europe-Asia Studies*, March.
- Wildman, Allan K. 1980 og 1987, *The End of the Russian Imperial Army*, vols.1-2, Princeton University Press.

Curt Sørensen, professor,
 Institut for Statskundskab,
 Aarhus Universitet
 E-mail: curtruc@ps.au.dk

Vor kamp vil vokse og styrkes. En kilde-samling om DKP under besættelsen

Af Esben Kjeldbæk

Med kildesamlingen *Vor kamp vil vokse og styrkes*¹ har Hans Kirchhoff og Aage Trommer bidraget meget til bøde på besættelsesforskningens mest ejendommelige mangel: savnet af en fremstilling af DKPs historie under besættelsen. Det har de særlige forudsætninger for at gøre, for begge har fra hver sin synsvinkel mødt partiet – og dets dengang endnu levende illegale aktører – under arbejdet med deres hovedværker om besættelsestiden. Aage Trommers undersøgelser af modstandsbevægelsens sønderjyske/sydjyske region III afdækkede gennem en serie lokalhistoriske analyser, hvorledes modstandsbevægelsens pionérer var at finde blandt politiske yder-grupper som Dansk Samling og kommunisterne, af Trommer betegnet som "systemfjenderne". Han kunne påvise, hvordan kommunisterne ind til langt ind i 1943 var dominerende, indenfor illegal presse og sabotage.² Hans Kirchhoff mødte i sine analyser gang på gang partiets aktivister som ledende og fremadgående i den serie strejker og demonstrationer, han gav fællesbetegnelsen *Augustoprøret 1943*.³ Han kunne påvise, at det ikke var sat i gang af kommunisterne, sådan som socialdemokrater (og nogle kommunister) mente. Derimod viste hans lokale strejkeundersøgelser, at DKP med sit illegale partiapparat overalt var i stand til at gribe og organisere utilfredsheden, når den først var brudt frem.

Med kildesamlingen *Vor kamp*

vil vokse og styrkes – en sag på over et kilo – folder udgiverne partiet ud som det fremtræder i interne kilder fra centralt hold, fra lokale distrikter i København, på Sjælland, Syddjylland og Fyn samt, nok så væsentligt, fra hovedsædet i Moskva, Komintern. Dokumenter fra frontorganisationen *Frit Danmark*, herunder breve fra Mogens Fog til partiledelsen, fuldender mosaikken. Udgiverne har kun medtaget stof, der er skabt indenfor den kommunistiske bevægelse selv og ikke (med en enkelt undtagelse) f.eks. tyske eller danske politirapporter om partiet. Der er god grund til, at kildeudvalget begynder i 1939, for hermed får vi både partiets reaktion på den tysk-sovjetiske pagt i august 1939 og en serie dokumenter vedrørende forholdet til Komintern under besættelsen i perioden frem til illegaliteten den 22. juni 1941, en tid, hvor der endnu var direkte forbindelse mellem DKP og Moskva. Slutstregen omkring nytår 1943/44 begrundes med, at pionérperioden da var ovre, idet modstandssynspunktet havde sejret.

Som den geografiske fordeling af kildematerialet viser, har udgiverne i deres indsamling og udvalg taget udgangspunkt i erfaringerne fra deres egen forskning. Vigtige bidrag kommer desuden fra Børge Houmanns arkiv, der nu findes på Det kongelige Bibliotek. Men ikke mindst har udgiverne gennem kontakten til den gamle partifunktionær og "privatsamler", Tage Revsgård Andersen, fået adgang til nyt og hidtil uset stof, særlig fra det organisatoriske grundplan. Netop dette tilføjer nye dimensioner til partiets historie, hvor man hidtil har været henvist til samlinger af mere officielle partidokumenter

eller genudgivelsen af det illegale *Land og Folk* fra 70'erne. Og hertil kommer så udvalget af Komintern-dokumenter, fra mikrofilm hos ABA, der ikke kun dokumenterer den styring, DKP var underlagt, men også med rapporterne fra Danmark til hovedsædet viser ukendte sider af DKPs historie. EKKI (Kominterns eksekutivkomité), der i sig selv var et instrument i Stalins udenrigspolitik, udviklede i perioden efter Danmarks besættelse den 9. april 1940 en anden analyse af DKPs politiske kurs, end den partiets egen praksis var udtryk for. Ganske vist var man i overensstemmelse med EKKIs direktiver af 16. april 1940 (s. 155ff.), når man overfor den danske offentlighed lagde hovedskylden for besættelsen på de tysk-franske "imperialister", bekæmpede den nationale samlingsregering som "reaktionær" og videreførte forsøgene på at underminere den socialdemokratiske ledelse gennem en "folkefront fra neden". Men efter de tyske sejre i 1940 vendte vinden, og EKKI måtte gentagne gange formane DKP om ikke at isolere sig fra den nationale danske samling som den kom til udtryk i Dansk Ungdomssamvirke (14.12.1940, s. 156ff.) eller forsvaret for den parlamentariske regeringsform mod de danske nazister (3.2. 1941, s. 173f., samt 19.5.1941, s. 188). Partiet havde svært ved at aflægge sig netop den politik, der bidrog så meget til at isolere partiet. Mange var faldet fra efter den tysk-sovjetiske pagt i august 1939, endnu flere under Finlandskrigen. Hertil kom en intern udskillelse af upålidelige efter besættelsen, eller som Aksel Larsen den 9. april 1941 skrev til Komintern som forklaring på det la-

vere medlemstal: "Es wurde ja überall gesäubert". (s. 185). Havde de tilbageværende ligefrem vænnet sig til isolationen som det naturlige for partiet?

Det viser sig i øvrigt, at besættelsestilhistorikernes syn på den nationale samling i 1940 som en del af kontrollen med befolkningen ikke deltes af EKKI, der overfor DKP omtaler Dansk Ungdomssamvirke som "die Nationale Widerstand", og dermed allerede i december 1940 indvarsler den nationale folkefront, som først skulle blive DKPs politik efter illegaliteten den 22. juni 1941.

Udgiverne bemærker (s. 9-10),⁴ at der var en klar kontinuitet i DKPs strategi fra krigsudbruddet og frem gennem tiden efter illegaliseringen. Her er det væsentligt af hæfte sig ved ordet strategi, for taktikken skiftede unægtelig. Vil man diskutere moraliteten i det, kan man som udgangspunkt anføre, at angrebene på "engelsk imperialism" kan ses som kommunisternes sdestykke (også i efterkrigsdiskussionen) til Scavenius' 8. juli-erklæring 1940 om de store tyske sejre, der har slået verden med forbavselse og beundring. Ingen af delene var imidlertid udtryk for identifikation med nazismens krigsmål.⁵ I øvrigt fortsatte kommunisterne deres sociale agitation mod socialdemokraterne. Men i året efter besættelsen kom angrebene fra et isoleret parti, der havde støttet Sovjets angrebskrig mod det nordiske Finland. Efter kommunisternes illegalitet fik agitationen ny vægt, for nu kom den fra nogle, der var på allieret side. På den måde har udgiverne ret i, at strategien ikke var forskellig, det var krigsudviklingen, der fik den til at skifte valeur.

Chokket over det tyske angreb på Sovjet den 22. juni 1941 kommer frem i den ønsketænkning, man kan finde i en orientering fra partiledelsen den 22. august 1941, hvor det hedder, at det tyske fremstød Rusland er gået i stå på grund af sovjethærens overlegne strategiske ledelse" (s. 200), mens "de forfærdelige tab" får "oppositionen til at vokse kraftigt i Tyskland selv, hvor sabotagetilfælde, mytteri osv. bliver hyppigere og hyppigere" (s. 203). Vurderingen af udviklingen i Danmark kunne omvendt være præget af katastrofe-tænkning, som når det i "Tesar af 1. januar 1942" om Danmarks tiltrædelse af Anti-Kominternpagten hed, at dens ikrafttræden vil betyde begyndende jødeforfølgelser, og at danske soldater vil blive indkaldt til tjeneste på østfronten (s. 220), eller at den tyske besættelsesmagt skulle være interesseret i en voldsom sænkning af arbejderklassens levestandard (sammen 1943, s. 307).

Hvad der bragte partiet ud af isolationen og frem i spidsen af den organiserede modstandsbevægelse var, at det i modsætning til andre danskere på modstandslinien havde en illegal tradition med et sæt formulerede regler – kernepunktet var at undgå unødigt snak – samt en organisation med disciplin og klare kommandoveje, se f.eks. "Gode Raad, som bør kendes og følges overalt" fra sommeren 1941 (s. 194ff.), eller instruks fra distriktsledelsen i København fra sommeren 1943 (s. 407ff.). Organisationen blev efter den 22. juni 1941 kastet ind i kampen for Sovjet, for de allierede, mod tyskerne, mod nazismen og mod den danske regerings samarbejdslinie, alt under en politik,

der satte det nationale i forgrunden. Det blev håndgribeligt udtrykt gennem nye kontingentmærker (senere også brugt som indsamlingsmærker) med de nationale helteskikkelser, Niels Ebbesen og Skipper Klement, på baggrund af et Dannebrog, der også pryder bogens omslag. Kildesamlingen bringer i øvrigt eksempler på, at man ikke i alle partiets underafdelinger var rede til eller i stand til at pakke parolerne fra "pagtperioden" ned, så at linien måtte trækkes op ovenfra (f.eks. s. 224).

I lokalstoffet kommer vi dybere ned i den organisatoriske dagligdag som i en korrespondance fra august 1942 mellem Børge Houmann og et ikke identificeret partimedlem ved navn "Leo", der afdækker dennes skuffede selvfølelse, pengemangel og vanskelighederne ved at forene det illegale arbejde med et familieliv (s. 380ff.). En serie rapporter fra partidistriktet i Vanløse viser på lignende måde partiarbejdet set fra gulvet, hvor næsten enhver studiekreds, eller ethvert salg af støttemærker var værd at nævne, og hvor indvælgelsen af et partimedlem i et forældreråd var en sejr (s. 437ff.). Udgifterne kan (s. 355-361) for første gang aftrykke resultaterne af den "rundspørge" blandt partimedlemmer i København, som blev foretaget i februar 1942 om bl.a. deres holdning til sabotage. Det var denne lokale rundspørge, der gav grundlaget for beslutningen i april samme år, om at iværksætte en organiseret sabotage – i første omgang uden store resultater.

Fra Esbjerg bringes et års tid senere et brev fra sabotagelederen Hans Peter Poulsen til rejsesekretær Holger Vivike, som viser, hvorledes stemningen var ved at vende, men også at der

kunne eksistere en slags væbnet neutralitet mellem de illegale og repræsentanterne for "systemet". Brevet, der er fra 7. maj 1943, omhandler det lokale resultat af kommunalvalget, hvor kommunisterne overalt havde opstillet dæklistes. Indledningen lyder: "Valget her gik jo som beregnet, og vi har maaske ogsaa Grund til at prale lidt? De 3 Mand på Liste G. er jo sikre Folk og en af Pamperne udtalte paa Valgstedet ja saa fik de jo 3 Mand + 2, de har altsaa 2 Mand de ikke helt kan stole paa en Lærer og en Læge..." (s. 576). De lokale "pampere" har altså ikke alene vidst, at de 3 mand, der var kommet ind på "Arbejder og Tjenestemandslisten" var kommunister, men også, at to af de valgte for samlingspartierne, var med i illegalt arbejde i "Frit Danmark", nemlig læge Poul Carstensen og overlærer Niels Laursen.

Det er udgiverens noter, der gør det muligt at afkode ovennævnte passage, og det er betegnende for det arbejde, de har gjort med at publicere disse kilder. Der er truffet en serie fornuftige valg, således at der ikke bruges plads på at forklare om personer eller sager, der kan forudsættes kendt af brugeren, mens der til gengæld er lagt kræfter i at identificere ophavsmand også på lavt niveau, ligesom de mere udviklede sider af den danske og internationale, specielt den sovjetiske politik forklares i noterne, ofte med henvisning til litteratur. Desværre er disse henvisninger ikke samlet i en litteraturliste, som kunne være af interesse for de brugere, der vil gå videre med stoffet. Til gengæld er der et personregister over de egentlige aktører i kilderne. Oplagte slåfejl er rettet, men andre sproglige

fejl er bevaret.⁶ Der polemiseres, kloget nok, ikke mod de opfatterser, der i øvrigt fremføres i kilderne, stoffet er lagt frem, men er ikke gennemtygget på forhånd. Overstregninger og ud-xninger er gengivet i teksten. Det giver sjældent nye indholdsmæssige lag, men minder læseren om den illegale skrivesituation. Alt i alt fremtræder publikationen, trods sin massivitet, indbydende og let at finde rundt i. Og i grunden også uprætentiøs, præget af et ønske om at gøre disse, ofte tilfældigt bevarede, gnidrede duplikater og fotokopier med deres mumlesprog tilgængelige for andre.

Samlingen har da også allerede været anvendt af historikere.⁷ Men vil nogen for alvor gribe bolden og skrive en større samlet fremstilling af DKPs historie? Partiets egen lykkethed under den kolde krig begrænsede på forhånd Jørgen Hæstrups muligheder for at belyse partiets modstandsrolle i hans værker fra 60'erne. Men det er ikke tilstedeværelsen af kilder, der af sig selv driver værker frem, det gør snarere de kollektive spørgsmål, der stilles til historien. Og her deler DKP i disse år skæbne med den samlede modstandsbevægelse, der nok lever i lokalhistorie og erindringsværker, men som sjældent er genstand for nye, større analyser. Interessen for 2. verdenskrigs tabergrupper, sidestillingen af nazisme og kommunisme, og tendenserne til en nyvurdering af samarbejdspolitikken⁸ taler alt sammen imod, at netop DKP skulle tiltrække sig fornyet interesse. Og sker det endelig, er fikspunktet ofte en påpegning af "partiets totale afhængighed af Komintern i Moskva".⁹ Men er konstateringen heraf et frugtbart udgangspunkt

for at forstå partiet og dets styrke i modstandskampen? Følgagtigheden var jo velkendt i samtiden, for selvom man benægtede "Moskva-guldets" eksistens, foregik selve partiets politiske flik-flak spring synkront med parolerne fra Moskva og i fuld offentlighed. Her tilbyder den foreliggende kildeindsamling en lang række eksempler på den mentalitet, der bar partiet frem, for afhængigheden af Moskva var jo ikke påtvunget, men selvvalgt. Det var netop det farlige! Trods alt Moskva-guld (som i øvrigt ikke kom 1941-45) var realiteten den, at partimedlemskabet kostede dyrt i penge og på andre måder for den enkelte. Hvorfor fortsatte de, og hvordan? Måske er det mentaliteten bag denne religiøst farvede kamp for et jordisk paradys og dens sammenstød med virkeligheden, der er det varigt vedkommende ved partiet. For den kan opstå i nye former.

Foreløbig har vi med "Vor Kamp vil vokse og styrkes" en rig samling kilder til et historisk forløb, hvor en gruppe politiske outsiders i en periode fik afgørende indflydelse på landets historie. Vejen frem mod den illu-

streres med versaler i partiledelsens instruks til distrikt og underdistrikter om uddeling af pjecen "Danske Toner" af 20. september 1941: NU GÆLDER DET OM AT HOLDE KÆFT! – og – DIN HØJRE HAAND BEHØVER IKKE AT VIDE, HVAD DIN VENSTRE GØR! (s. 216)

Noter

1. Hans Kirchhoff, Aage Trommer (udg.): "Vor kamp vil vokse og styrkes". *Dokumenter til belysning af Danmarks kommunistiske Partis og Frit Danmarks virksomhed 1939-1943/44*. Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie. 2001. 658 s. Undertegnede anmelder må påtage sig ansvaret for denne rekord i sen anmeldelse.
2. Aage Trommer: *Modstandsarbejde i nærbillede. Det illegale arbejde i Syd- og Sønderjylland under den tyske besættelse af Danmark*. 1973.
3. Hans Kirchhoff: *Augustoprøret 1943. Samarbejdspolitikken fald. Forudsætninger og forløb. En studie i kollaboration og modstand*. 1979

4. Jf. også interview med Hans Kirchhoff, Politiken 20.4.2001

5. Diskussionen er senest rejst i Jørgen Laustsen: *Mellem hammer, segl og hagekors. DKP og myten om den lånte tid*. 2003, og er opsummeret af Jesper Jørgensen: *Debatten om hammer, segl og hagekors, Arbejderhistorie*, 2004, 1, s. 70-73.

6. Udgiverne mener ligefrem, at mange lavt uddannede i partiet "ikke var venner med det danske sprog" (s. 19) – men har de mon ikke i deres eget interviewarbejde mødt mange gode fortællere? Der burde stå "Skriftsprog".

7. Ret selektivt i Jørgen Laustsen, anf. arb. Svend Rybner: *Cirkelns kvadratur. DKP under besættelsen*, s. 229-57 i: Joachim Lund (red.): *Partier under pres – demokratiet under besættelsen*. 2003.

8. F.eks. i Bo Lidegaard: *Overleveren 1914-1945*. Dansk udenrigspolitikshistorie 4. 2003.

9. Her citeret fra Udgiverselskabets forord til den foreliggende kildeindsamling.

*Esben Kjeldbæk,
museumsinspektør,
leder af Frihedsmuseet.*